

CƏNUBİ AZƏRBAYCAN MÖVZUSUNUN UNUDULMAZ TƏDQİQATÇISI

Azərbaycanın əsas inkişaf mərkəzlərindən olan Naxçıvan elminin inkişafına mühüm töhfələr vermiş, çoxəsrlik elmi ənənələr müasir dövrün yeni dünyagörüşü əsasında inkişaf edərək yeni elmi nəsilin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Elmin müxtəlif istiqamətlərində əhəmiyyətli tədqiqatların, elmi araşdırmaların həyata keçirildiyi Naxçıvan elmi mühitində Cənubi Azərbaycan mövzusu hər zaman aktual olmuş, cənublu ədəbi simaların mühiti, həyatı və ədəbi irsi, Cənubi Azərbaycanda anadilli mətbuat, Azərbaycan dilinin cənub qoluna məxsus şivələr, toponimlər və onların müqayisəli təhlili, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi məsələləri ciddi şəkildə araşdırılmış, bir sıra əhəmiyyətli elmi nəticələr əldə edilmişdir. Həm sovet, həm də müstəqillik illərində Naxçıvan elmi mühitində Cənubi Azərbaycan mövzusu elm adamlarının hər zaman diqqətində olmuş, qarşılıqlı əlaqələr, ərazi baxımından yaxınlıq bu məsələnin daha əhatəli şəkildə araşdırılmasına şərait yaratmışdır. Naxçıvan elmi mühitində Azərbaycan tarixi romanının inkişaf yolu, nəzəri-estetik problemləri, ideya-sənətkarlıq məziyyətləri istiqamətində tədqiqatları ilə seçilən ədəbiyyatşünas alim, prof. Yavuz Axundlunun da elmi irsində Cənubi Azərbaycan mövzulu elmi araşdırmaları mühüm yer tutur. Elmi fəaliyyətə 1959-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin dissertantı kimi başlayan Y. Axundlu burada tanınmış alim, prof. Fəridə Vəzirovanın rəhbərliyi ilə "M.S. Ordubadinin "Dumanlı Təbriz" romanı" mövzusunda namizədlik dissertasiyası üzərində işləməyə başlamış və 1964-cü ildə müdafiə edərək Cənubi Azərbaycan həyatını bütün incəlikləri ilə əks etdirən "Dumanlı Təbriz" əsərinin sistemli və hərtərəfli tədqiqinə nail olmuşdur. Alim sonrakı illərdə də bu istiqamətdə araşdırmalarını davam etdirmiş, 1997-ci ildə nəşr olunmuş "Məmməd Səid Ordubadi" monoqrafiyasında M.S. Ordubadinin həyatının Cənubi Azərbaycanla bağlı məqamlarını, bu mövzuda qələmə aldığı şeir, felyeton, dram və romanlarını əsaslı fakt və arxiv materiallarına əsaslanaraq təhlil və tədqiq etmişdir. "Dumanlı Təbriz" romanının mövzusu, ideyası, surətlər aləmi, sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında əhəmiyyətli elmi mülahizələri irəli sürən alim Cənubi Azərbaycandakı milli-azadlıq mübarizəsini mərhələlərlə araşdırmışdır. Tarixi roman janrında cənub mövzusunun 1930-cu illərdən başladığını, ən misilsiz nümunəsinin isə "Dumanlı Təbriz" olduğunu vurğulayan Y. Axundlu 1945-ci ildə Seyid Cəfər Pişəverinin başçılığı ilə milli hökumətin yaradılması, bu illərdəki ictimai-siyasi vəziyyət, şimalı-cənublu qələm sahiblərinin, gənc ədəbi qüvvələrin qarşılıqlı əlaqələri və qələmə alınan əsərlər haqqında məlumat vermiş, Abbas Pənahi Makulunun "Səttarxan", "Gizli zindan", "Xiyabani", "Heydər Əmioğlu" və Mirzə İbrahimovun "Gələcək gün" romanlarını tədqiqatə cəlb etmişdir. Azərbaycan tarixi romanını mərhələlər və problemlər kontekstində ilk dəfə araşdıran alim elmi fəaliyyətinin bütün dönəm-

lərində Cənubi Azərbaycan mövzusunda xüsusi həssaslıqla yanaşmış, bu məsələ tədqiqatlarının başlıca obyektlərindən birinə çevrilmişdir. Y. Axundlu 1995-ci ildə Tehrandə Xomeyninin ölümünün 6-cı ildönümü münasibətilə keçirilən beynəlxalq konfransda da çıxış etmişdir. 2006-cı ildə isə alimin "Qarabağ harayı" kitabı İranda ərəb əlifbası ilə nəşr olunmuşdur.

Y. Axundlunun bir sıra elmi, publisistik yazıları da Cənubi Azərbaycan məsələsinə həsr olunmuş və bir neçəsi İranda dərc olunmuşdur. Onun "Azərbaycan ədibləri Səttarxan hərəkatı haqqında" adlı məqaləsi "Körpü" jurnalında, "Qanlı sənələr" in ibrət dərsi", "İran səyyahlarının məktublarına həsr olunmuş roman" məqalələri "Varlıq" dergisində, "Süleyman Rəhimov-100" adlı yazısı "Məhdi-Azadi", "Abbas Pənahi Makulu" yazısı isə "Sovet Naxçıvanı" qəzetlərində dərc olunmuşdur. Alimin XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının 25 görkəmli nümayəndəsindən bəhs edən məqalə-öçerklərinin toplandığı "Ədəbi portretlər" kitabında isə Güney Azərbaycan ədəbiyyatın qüdrətli nümayəndələrindən olan Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar və Balaz Azəroğlunun həyat və yaradıcılıqlarının ən mühüm məqamlarının əks olunduğu məqalələri oxuculara təqdim olunmuşdur. 2005-ci ildə "Körpü"də nəşr olunan "Azərbaycan ədibləri Səttarxan hərəkatı haqqında" yazısında XIX əsrin sonlarında İranda acınacaqlı vəziyyəti şahlıq üsul-idarəsinin nəticəsi kimi dəyərləndirən Y. Axundlu İngiltərə və Rusiya kimi müstəmləkəçi dövlətlərin ölkəni talan etməsinə, yerli feodalların zülmünə qarşı hələ əsrin sonlarında xalq içərisindən çıxmış Camalın başçılığı ilə kəndli üsyanları, həmçinin 1891-ci ildə ingilislərə verilmiş bütün imtiyazları əleyhinə yönəlməli çıxışlar haqqında məlumat vermiş, 1905-1911-ci illərdə Təbrizdə Səttarxanın rəhbərliyi ilə baş verən inqilabı isə bu mübarizənin zirvəsi kimi dəyərləndirmişdir.

Y. Axundlu elmi tədqiqatlarında daha çox M.S. Ordubadinin cənub mövzusunda yazdığı əsərlərini araşdırmış, yazıcının bu mövzuya müraciət etməsinin təsadüfi olmadığını, yaradıcılığının ilk dövrlərindən Cənubi Azərbaycan həyatı ilə bağlı olduğunu qeyd etmişdir: "Ədib hələ məktəbdə oxuyarkən İran azadçılıqları ilə yaxından əlaqə saxlayan müəllimi M.T. Sidqinin maraqlı söhbətlərinə qulaq asardı. Bundan başqa ədibin anası Qaradağ əyalətinin Üstibin kəndindən Pənah adlı bir bağbanın qızı idi. Buna görə də Səid uşaqlıq və gənclik illərində tez-tez Cənubi Azərbaycana - anasının vətəninə gedir və burada xalqın həyatı ilə yaxından tanış olurdu. Gənc yazıçı hələ 1900-cü ildə XIX əsrin II yarısında yaşamış və Cənubi Azərbaycanda kəndli üsyanına rəhbərlik etmiş şair-çoban Camal haqqında xalq arasında olan rəyəvətləri toplamış, sonralar bu rəyəvətlər əsasında "Çobanlar üsyanı" adlı böyük bir məqalə yazmışdır". Ədib Ordubadinin "Həyatım və mühitim" xatirəsində yer alan, həyatının Cənubi Azərbaycanla bağlı məqamlarını da tədqiq etmiş, onun Culfaya köçərək inqilabi mübarizəyə qoşulması, İran ziyalıları və inqilabçıları ilə əlaqələri haqqında da məlumat vermişdir. Y. Axundlu, həmçinin ədibin Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazdığı şeirlərindən də bəhs etmiş, yazıcının cənublu şairlərdən Hacı Mirzə Həsənlə tanış olması, şeirlərindən bir neçəsinin Şükühi və Ləlidən təsirlənərək qələmə alınmasını vurğulamış, "Lənət", "İran da qarışdı", "Olmayan yerdə", "Bu millət", "Adamım-san", "Girvənkə mal alan", "Vəsiyyətnamə", "İran və Vilsonun notası", "Kimin sözləridir", "Şahın rəq-qəsəsi", "İrandan mənə" kimi şeirlərində yer alan Cənubi Azərbaycan həyatı, oradakı ictimai-siyasi proseslər - İran üləmalarının çirkin əməlləri, azadlıq mübarizəsinə qarşı çıxan mürtəcelər, Azərbaycan zəhmətkeşlərinin ağır həyatı, milli-azadlıq hərəkatının boğulması, Əhməd şahın özbaşınalığı nümunələr əsasında təhlil edilmişdir. Ordubadinin felyetonlarında da Cənubi Azərbaycan xalqının dözülməz vəziyyətindən, xanların zülmündən yanıqlı bir dillə söz açıldığını vurğulayan alim "Azərbaycan padşahları", "Haman adam", "Bağ", "Gözün aydın", "Əhli-şəriət", "İranlılar", "Mən", "Edirəm" felyetonlarında təsvir olunan Məmmədəli şahın qəddarlığının,

yuxarı təbəqələrin soyğunçuluğunun, rüşvətxorluğunun kəskin bir dillə ifşa olunduğunu diqqətə çatdırmışdır. Yazıcının 1909-cu ildə yazdığı "Bağ-şah, yaxud Tehran faciəsi" adlı ilk dram əsərində də İran həyatından bəhs olunduğu vurğulanmış, Məmmədəli şah, vəziri Hüseyin paşa, çar nümayəndəsi Lyaxovunun qəddar, istilacı təbiəti, məşrutəçilərə qarşı düşmən münasibətlərinin əsərdə xarakterik cizgilərlə əks olunduğu qeyd olunmuşdur. Alim bütün yaradıcılığı boyu Cənubi Azərbaycan, İran mövzusunda sadıq qalan Ordubadinin səhnələşdirilən son əsəri "Dumanlı Təbriz" dramını da tədqiq etmiş, əsərin eyniadlı roman əsasında qələmə alındığını, yığcam süjet əsasında qurularaq, inqilabı və əks-inqilabı qüvvələrin mübarizəsinin işıqlandırıldığını vurğulamışdır. Yazıcının nəsrində isə Cənubi Azərbaycan mövzusunun "İki çocuğun Avropaya səyahəti" əsəri ilə başladığı fikrini irəli sürən alimə görə: "Burada müxtəlif münasibətlə İranda xatırlanması, onun Avropa ilə müqayisədə geriliyi və s. ilə yanaşı, onun tərəqqisinin ilkin rüşeymlərini də görmək mümkündür. Avropada təhsil alan irəliləməli tələbələrə bağlı bəzi qeydlər, onların yüksək zəka sahibi olması barədə mülahizələr və s. buna sübutdur". O, həmçinin İranda məşrutə hərəkatının ilkin rüşeymlərini də "İki çocuğun Avropaya səyahəti" əsərində əks olunduğunu vurğulamış, mövzusu İran həyatından götürülən, "Dumanlı Təbriz" əsərinin proloqu hesab olunan "Bədbəxt milyonçu, yaxud Rzaquluxan firəngməab" romanının da inqilabi duyğularla qələmə alındığını Ordubadinin fikirlərinə əsaslanaraq şərh etmişdir.

Azərbaycan tarixi romanının 70 illik (1930-2000) inkişaf yolunu izləyən və yazılan nümunələrin mərhələlər, problemlər kontekstində ilk dəfə araşdıran Y. Axundlu bu istiqamətdə qələmə aldığı monoqrafiyasının hər fəslində Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazılan əsərləri ayrıca təhlil etmişdir. "Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi romanın yaranması və təşəkkülü (1933-1945-ci illər)" adlı mərhələdə cənub mövzusunda yazılmış M.S. Ordubadinin "Dumanlı Təbriz" romanı mövzusu, ideyası, surətlər aləmi, sənətkarlıq xüsusiyyətləri baxımından tədqiq edilmişdir. Alim romanı tədqiq etməzdən əvvəl Ordubadinin arxivində araşdırma aparmış, 8 hissədən ibarət "İran tarixi" əsəri haqqında məlumat vermiş, əsərin Səttarxan hərəkatından bəhs edən "İranda inqilab" adlı fəslindən də söz açmışdır. Yazıcının arxivində İran və Cənubi Azərbaycan haqqında çoxsaylı məqalələrin, Rusiya-İran münasibətindən bəhs edən qeydlərin, müxtəlif diplomatik sənədlərin saxlanılması barədə məlumat verən Y. Axundlu "Dumanlı Təbriz"də yer alan tarixi hadisələrin əksəriyyətinin həmin rəsmi sənədlər, qeydlər, faktlar əsasında yazıldığını göstərmiş, bununla da əsərdə realizmin zəif olmasını iddia edənlərin fikirlərinin əsassız olduğunu sübuta yetirmişdir. Alimə görə, "Romanda XX əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycan həyatının ictimai-siyasi mənzərələri realist bocalarla təsvir edilmişdir".

(Davamı var)

Sahab ƏLİYEVA,
AMEA Naxçıvan Bölməsi
Elmi Kitabxanasının direktoru